

DÜNYADA VE BİZDE DERLEME İŞLERİ (1)

M. Türker ACAROĞLU
Millî Eğitim Bakanlığı
Basma Yazı ve Resimler
Derleme Müdürü

Matbaacıların, editörlerin, yazarların her eserden bir ya da birkaç nüshayı Devlete vermesi demek olan Derleme işinden faydalanan kütüphaneler, dünyada pek çoktur.

Derleme işinin tarihçesi

Fransa Kralı I. François, kendi çağında güzel sanatların, müspet bilimlerin gelişmiş olduğunu gelecek kuşaklara göstermek amacıyla, 28 aralık 1537 tarihinde Montpellier'de bir ferman çıkarmıştı. Blois satosundaki özel kütüphanesine bir nüsha verilmeden hiçbir kitabın satışa çıkarılmayacağını emir ve ferman buyuruyordu.

İşte bu davranış, başka ülkelere de örnek oldu. Almanya'da Kral II. Ferdinand, 26 ağustos 1624 tarihinde, her kitaptan bir nüshanın saray kütüphanesine verileceğini dair bir ferman yayınladı.

Matbaanın icadından bu yana, idarenin ya da kilisenin kontrol amacıyla isteyip aldıkları nüshalara, böylece bir yenisi daha ekleniyordu.

Devlet, kütüphanelerin muntazaman zenginleşmesini sağlamak üzere, yepyeni bir araç bulmakta gecikmedi: yalnız teslim edilen eserler, taklitlerinden korunacaktı! Bu amaçla, Fransa'da 1617 ağustosunda Montpellier fermanını tamamlayıcı bir emirname yayınlandı. Aynı şekilde, Holânda Hükümeti de 16 şubat 1679 tarihinde bir «Oktrua resmi» koydu: Leyde kütüphanesine bir nüsha vermiyenlerin ruhsatı geri alınacaktı. Leipzig kitapçılarının 1616 yılında hazırladıkları bir muhtıraya göre, XVI. yüzyılda Saksonya'da önceden bir nüsha teslim edilmedikçe hiçbir kitabın çıkmasına ruhsat verilmiyordu.

Daha sonra, bazı ülkelerde bu zorunluluk, eserin korunması için tabii bir fikir olarak belirdi. Bu bedava dağıtımdan faydalananların sayısını arttırmak eğilimi de bu düşünceden doğdu.

XVIII. yüzyıl sonlarında ruhsat ve tekel sistemi, yerini (edebiyat ve sanat hakları) na bırakınca, kanun koyucular telif hakkının resmî formalitesi olarak eserin teslim ve tescilli esasını benimsediler.

Kütüphaneleri zenginleştirme aracı olarak Derleme işine geçmeden önce, kontrol ve telif hakkı aracı olarak Derleme işinden bir nebze söz edelim.

Kontrol için derleme

Matbaalarda basılan eserlerin resmen kontrolüne yarayan Derleme işiyle kütüphanelerin ihtiyacını karşılayan Derleme işini birbirinden ayırdetmek pek kolay değildir. Örneğin, İsveç'te çıkan 22 eylül 1661 tarihli bir Şansölye kararnamesi; matbaacıların bastıkları her eserden bir nüshayı Millî Arşiv Dairesine, bir nüshayı da Kral Kütüphanesine vermelerini emrediyordu. Bunun gerekçesi olarak da: «Majestelerin Krallığı dahilinde hangi kitapların, ne çeşit yazıların basılmakta olduğunu bilmelerinde büyük fayda mülâhaza edilmektedir» deniliyordu.

Bugün, ister bütün basmalar için olsun, ister yalnız gazete ve dergiler için olsun, kontrol amacıyla Derleme işini muhafaza ve idame eden ülkeler ikiye ayrılmaktadır: Bâzılarında kütüphanelere tahsis edilen nüshalar ya adalet bakanlığında, ya da içişleri bakanlığında bir memura teslim edilir. Bâzılarında ise kontrol için derlenen eserler, bu işe bakan özel bir daireye verilir. Bu daire eserleri muhafaza eder ya da kontrol işini bitirdikten sonra kütüphanelere gönderir. Bugün, bu çeşitli Derleme işleri birleştirilmek istenmektedir.

Telif hakları için Derleme

Medenî haklardan hiçbirini herhangi bir formaliteye bağlı değilken, yazarın kendi haklarını korumak için bâzı formaliteleri yerine getirmesini istemek, pek makul bir fikir olmasa gerektir.

Bu istisna, bugün İspanya, Suriye, Avustralya, Amerika B. D. ve Amerika'nın öteki ülkelerinden başka her yerde kaldırılmıştır.

Berne Konvansiyonu, yabancı eserlerin telif haklarının hiçbir formaliteye tâbi olmadığını söyler. Ancak, bu Konvansiyona, dominyonları ve sömürgeleriyle birlikte Avrupa ülkeleri ve Brezilya ile Hayti'den başkası girmemiştir. Eski ve yeni dünya ülkeleri arasında olduğu gibi, Amerika memleketleri arasındaki ilişkilerde de teslim ve tescil işlemi elân yürürlüktedir.

Teslim edilen nüshalar, telif hakkı dâvalarında delil olarak nadiren kullanılır. Amerikan Telif Hakları Kanunu (Copyright Kanunu), Amerikan Kongre Kütüphanesi Müdürüne teslim edilen eserlerden hangilerinin muhafaza olunacağı, hangilerinin satılacağı ya da mübadele edileceği hususunda karar verme hakkını tanımaktadır.

Hemen her yerde, telif haklarının korunması için derlenen nüshalar kütüphanelere tahsis edilir. Bu çeşit Derleme işi tamamıyla ihtiyaridir. (Yalnız Nikaragua'da yazar için, Arjantin'de editör için mecburidir.) Sonuç olarak, yazarın korunmasını istemediği eserler derlenemez.

Kütüphaneler için Derleme

Dünya ülkelerinde bugün yürürlükte bulunan Derleme kanunlarının teferruatına hiç girmeden, Derleme kurumunun rolü ve teşkilât prensipleri üzerinde kısaca duralım.

Bugün Belçika, Holânda, İsviçre ve Suriye dışında kalan bütün ülkelerde telif hakkı formalitesi olarak Derleme işi kaldırılmışsa da kütüphaneleri besleme bakımından bu iş idame edilmektedir (İsviçre'de Derleme işi gönüllü olarak yapılır).

Amaç şudur: Gelecek kuşaklara bugünkü düşüncë ve sanat hayatının tam bir görünüşünü vermek, millî tefekkürün en güzel anlatımını öteki milletlere aktarmak.

Bugün halk sanatları, folklor gösterileri, yerli lehçeler, taşra ağızları üzerine her yerde özene - bezene birtakım bilgiler derlenip toplanmaktadır. Bu işin de amacı aynıdır. Eskiden «ilgi çekici değil» diye hor görülen basmalardan başka plâklarla filmleri de derleyip saklamak, şimdi başlıca kaygımızdır. Derlenmesi istenen eserlerin çıkar çıkmaz, otomatik bir şekilde toplanmasını sağlayacak bir kurum olmalı. Mevcut dokümantasyonun bir envanterini yapacak olan mükemmel koleksiyonların teşkili için bu, çok faydalıdır. Ama, bu iş, birçok ülkelerde, bir Derleme zorunluğu olmadıkça iyi bir sonuca varamaz.

Derleme idaresinin bu sayılan avantajlarından başka, taklitleri seçme, çeşitli baskıları inceleme kolaylığı sağlamak gibi faydaları da vardır.

Evrensel bir kitap repertuarının hazırlanması, 1878'de ortaya atılmıştı. 1896'da Londra'da Royal Society'nin himayesinde bir Milletlerarası Katalog Konferansı açılmıştı. Bu münasebetle ileri sürülen dileklerden ancak biri gerçekleşti: Milletlerarası Fikrî İşbirliği Enstitüsü (daha sonra UNESCO) tarafından çeviriler için çıkarılan **Index Translationum** adındaki süreli katalog. Enstitünün Bibliyografya Komisyonu, 1923 yılında, milletlerarası yayın değişimini besliyecek bir Derleme işi üzerinde çalışmalar yapmıştı. Çeşitli ülkelerin belli - başlı kütüphanelerinde bibliyografya merkezleri kurmak esasına dayanan bu proje, teknik bâzi engellerle karşılaştı. 1886 tarihli Bruxelles Konvansiyonunu imzalayan devletler arasında resmî yayınların değişimi derpiş edilmişti. Panamerikan Birliği devletleri arasında buna benzer bir değişim çoktan beri yapıl-

maktadır. Dünya çapında yayın değişimi yapacak bir teşkilât, Derleme nüshalarının sayısını pek fazla arttırabilirdi. Oysaki, editörlere —dolayısıyla yazarlara— yüklenecek böyle bir zorunluk, fikir ve sanat yayınlarına sıkıntı verébilir.

Çeşitli çağlarda, çeşitli ülkelerde kanun koyucu aslında bir vergi olan bu yükü hafifletmek zorunda kalmıştır. Bunun en eski örneklerinden biri, Fransa Kralı III. François'nın 28 mart 1743 tarihli emirnamesinin 16. maddesidir. Bu ağır vergileme korkusu, bazı ülkelerde Derleme işlerini tamamiyle ortadan kaldırmak sonucunu vermiştir.

Modern Derleme kanunları, editörlerin ve yazarların menfaatlerini en geniş ölçüde korumak gereğini duymuştur. Derlenecek nüshaların sayısı en aşağı hadde tutulduğu gibi, posta pulu muafiyeti tanımak, lüks baskılar için özel maddeler koymak gibi hafifletici tedbirler de alınır. Bu tedbirlere rağmen, Derleme işi bazan ağır bir yük teşkil edebilir. Bunun önemi, yalnız derlenen eserlerin maddi değeriyle ölçülmez.

Derlenen eserler için devletçe kısmen de olsa bir ödeme yapmak, mâli ve idari bakımdan imkânsızdır. Her ülkede muntazaman bir sistematik bibliyografya yayınlanmasından başkaca bir tazminat şekli düşünülmemektedir. Bütün yeni yayınları tanıtan, tam ve millî bir yayın repertuarı olan bu resmî genel bibliyografya, mutlaka belirli zamanda yayınlanır. Milletlerarası değişim yoluyla da en geniş ölçüde dünyaya tanıtılır. *Bibliographie de la France, Türkiye Bibliyografyası* gibi.

Herşeyden önce, derlenecek eserlerin sayısını azaltarak, yönetim işlemlerini kolaylaştırarak, bazı avantajlarla bir denge kurmağa çalışarak, kanun koyucu, Derleme idaresinin çalışmalarına uygun bir hava yaratmağa uğraşır. Bu gerçeğin bilinmemesi yüzünden, Derleme işini kabul eden ülkelerde bazan uygulama güçlükleri ortaya çıkar.

Bununla birlikte, bu formalitenin dikkatle yerine getirilmesi başka bir şarta daha bağlıdır: eserleri kabul edecek, bundan âzami istifade sağlayacak bir servisden varlığı. Matbaacılar ve editörlere yüklenen zorunluk, psikolojik nedenlerle, idari teşkilât kendi amacına hizmet ettiği ölçüde yerine getirilir.

Bu zorunluk yeni yeni doküman çeşitlerine teşmil edilecek olursa, derlenen malzemenin tertibini, sınıflandırılmasını, tam anlamıyla muhafazasını sağlamak endişesini de duyacağız. Tam 427 yıldan beri mevcut olan bu müessesede fikrî bir ilerleme, milletlerarası bir yakınlaşma araç görenlerin çabaları bu üçlü amaca yönelmelidir.

Türkiye'de Derleme İşleri

Bizde Derleme işleri, basımevinin yurda girişinden 135 yıl sonra akelebilmıştır. Basılan eserlerin devlete parasız verilmesi Türkiye'de

yayınlandı. Kütüphaneler Komitesi raporu'nun son bölümünü teşkil eden tasarının gerekçesi, metni ve ekleri tam 23 sayfa tutmaktadır.

Aradan bu kadar uzun zaman geçtiği halde ne vakit kanunluk kazanacağı bilinmiyen bu tasarıya plâklar, fotoğraflar ve filmlerin de derlenmesi için özel maddeler eklenmiş, bazı maddeler yenileştirilip düzeltilmiştir. Derlenecek nüshaların sayısı da beşten yediye çıkarılmıştır. Tasarı Derleme konusunda yurda daha pek çok yenilikler getirmektedir.

Derleme Müdürlüğü 1934'te Türkiye Bibliyografyası'nı çıkarmağa başlamıştı. Bu süreli bülten, bütün Türkiye yayınlarının tam ve muntazam bir «inventaire»ini yapar. Derleme işi, millî bibliyografyamızın temelini teşkil etmektedir. Bibliyografya önceleri altı ayda bir, sonraları üç ayda bir, daha sonraları da ayda bir yayınlanmıştı. Şimdilerde yine üç ayda bir yayınlanacağı ilân edilmekte ise de bir buçuk yıl geç çıkmaktadır. Derleme Müdürlüğünce çıkarıldığı sırada Evrensel Onlu Sınıflandırma sistemini uygulamışsa da Millî Kütüphane'ye devredildikten sonra, ne yazık ki, Amerikan Dewey sistemine dönmüştür. 1928 - 1938 yıllarını içine alan ilk on yıllık iki cilt, Derleme Kanunundan önceki yılları da içine alarak, yeni Türk harflerinin kabulü tarihine kadar gider. 1939 - 1948 yıllarını ihtiva eden toplu ikinci on yıllığın iki cildi metin, bu günlerde çıkan üçüncü cildi alfabetik dizinlerdir. 1949'dan bu yana tam 16 yıl geçtiği halde, üçüncü ve dördüncü on yıllıklar için hiçbir hazırlık görülmemektedir. Kanunen bu ödevi artık Millî Kütüphane'nin yapması gerekir. 1953 yılında Bibliyografya Ankara'ya nakledilerek Millî Kütüphane içinde hazırlanmağa başlamıştır. Evrensel Onlu Sınıflandırmanın kısaltılmış tablosu, en az üç rakama irca edilerek, tarafımızdan sadık bir şekilde dilimize aktarılmıştır. Dört fasikülden sonra gelen indeks fasikülünün sonunda, Türkiye'de ilk defa olarak, basımevleri, yayınevleri, kitavebleri listesi, isim ve adres zikrederek, düzenlenmiştir. Bibliyografya, 1955'te Millî Kütüphane içinde resmen bir Bibliyografya Enstitüsü kurulduktan sonra bu Enstitüce yayınlanmağa başlamıştır. O tarihten sonra millî bibliyografyamızın bütün sorumluluğu bu Enstitünün üzerindedir.

Derleme Müdürlüğünün kurucusu ve ilk müdürü rahmetli Selim Nüzhet Gerçek'tir (1891 - 1945). Ömrünün son 11 yılını Derleme Müdürü olarak geçirdi, görevi başında öldü. Bunu belirten bagalit bir plâka, Derleme Müdürlüğü kapısında asılıdır. Türk matbaacılığının ve gazeteciliğinin ilk çağlarını değerli incelemeleriyle aydınlatmış olan Gerçek, aynı zamanda bir tiyatro eleştirmecisi ve tarihçisi idi. Her yıl ölüm günü olan 22 aralıkta gömülü bulunduğu Merkezefendi mezarlığında Derleme Müdürlüğü mensuplarınca mezarı ziyaret edilir. Kardeşi olan rahmetli romancı Abdülhak Şinasi Hisar da 1963'te ona yakın bir mezara gömülmüştür.

yüz yıl kadar önce başlamış, fakat bu işi ancak otuz yıldan beri düzenli duruma sokulabilmiştir. Hâlâ yürürlükte bulunan 1934 tarihli, 2527 sayılı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunumuz, 1925 tarihli eski Fransız (Dépôt Légal) Kanununun hemen aynıyle çevirisinden ibarettir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi eski müdürü sayın Fehmi Edhem Karatay, ilkin 1926'da Fransa'da kütüphanecilik öğreniminden döner dönmez bu kanunu dilimize aynen çevirip Ankara'da Maarif Vekâleti Hars Müdürü (eski Etnografya Müzesi Müdürü) sayın Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'a göndermiştir. Maarif Vekili sayın Hamdullah Suphi Tanrıöver'in uygun görmesiyle (Matbuat derleme işi) ele alınmıştır. Kanun tasarısı, çeşitli kademelerden geçerek T.B.M.M. encümenlerine kadar gitmiştir. Fakat, Bütçe Encümeninde bir mebus, «halk vergilerden zaten şikâyetçi iken, yeni bir vergi ihdasının uygun olmadığını» ileri sürmüştür. Hars Müdürü tasarıyı savunmuş, hattâ koca bir ansiklopedi cildini Meclise kadar taşıyıp başka ülkelerden örnekler vermiştir. Bu sırada Vekil değişmiş, Necati Bey Maarif Vekili olmuştur. Bütün üüne rağmen, Necati Bey de bu tasarıyı kanunlaştıramamıştır. Birçok kanun tasarıları arasında (Matbuat Derleme Kanunu) tasarısı da geri alınmıştır. Derleme işi de yıllarca unutulmuştur.

Bu arada, 1931 tarihli Matbuat Kanununa Türkiye'de çıkan her türlü eserden iki nüshanın Matbuat Umum Müdürlüğüne gönderileceğine dair bir madde konulmuştur.

Ancak 1934 yılında büyük Atatürk'ün çok isabetli bir işareti sayesinde sayın Prof. Hikmet Bayur'un Maarif Vekilliği, rahmetli İhsan Sunğun'un Maarif Müsteşarlığı, rahmetli Faik Reşit Unat'ın Neşriyat Müdürlüğü zamanında tasarı kanuniyet kesbedebilmiştir. Mecliste büyük tartışmalar olmuş, müzakereler bu yüzden uzayıp gitmiştir. Çeşitli tâdil teklifleri gelmiş, fakat Hükümet tasarısı ufak - tefek bâzı değişikliklerle 21 haziran 1934'te kabul edilerek, 2 temmuz 1934 günü yürürlüğe girmiştir.

O tarihten bu yana, tam 30 yıldır, Derleme Kanunu ilk şeklini muhafaza edegelmiştir. Hiçbir tâdil görmemiştir. Oysaki Fransız kanunu birçok tâdillerle yenileştirilip günümüze uygun hale getirilmiştir.

1956'da Derleme Müdürlüğü bütün dünya ülkelerinin derleme mevzuatından faydalanarak 40 maddelik yepyeni bir tasarı hazırlamıştır. Bu metin, Bakanlık dosyalarında yıllarca uykuya yatırıldı. Bundan en çok faydalanacak Millî Kütüphane tarafından redde uğradı. Ancak 1961 şubatında Millî Eğitim Plânlama Kurulunda gözden geçirildi. Birçok maddeleri atılarak ya da değiştirilerek tasarının bütünlüğü zedelendi. Daha sonra, bu perişan haliyle, 7. Millî Eğitim Şûrası dokümanları arasında

Onun ölümünden sonra Derleme Müdürlüğü memurlarından Lâmia Kutan (1945 - 48), daha sonra İlköğretim Müfettişi Mansur Tekin (1948 - 52); nihayet Millî Kütüphane uzmanlarından Leman Şenalp (19 Haziran - 15 Kasım 1952) Derleme Müdürlüğü görevini üzerlerine aldılar, **Türkiye Bibliyografyası'nı** geliştirerek yürüttüler. 16 Kasım 1952 tarihinden beri bu görevi bendeniz yapmağa çalışmaktayım.

Müdürlüğün ilk binası, Sirkeci'de Ebussuut caddesinde, bugün İbrahim Müteferrika İlkokulu olarak kullanılan yapı imiş. Orada ancak birkaç ay kaldığı sanılıyor. Aynı yıl (1934), bugünkü binaya, Ankara caddesi Nu. 3 - 5'teki tarihî Mekteb-i Sıbyana, daha sonraki adıyla Hattatlar Medresesi'ne) taşınmıştır. Vakıf malı olduğu için kira ile tutulan bu bina, ihtiyaca kâfi gelmemektedir. Basımevleri çoğunluğunun bulunduğu Babıâli semtinde daha büyük bir bina bulunması ya da ihtiyaca uygun yeni bir bina yaptırılması gerekmektedir.

Derleme Müdürlüğü kurulduğu zaman ilk kadrosu 5 memurla 1 hademeden ibaretti. Bugünkü fiilî kadrosu bunun bir misli olmuştur: müdür dahil, 10 memurla 2 hademe. İdare (Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Müdürlüğü) olarak yeniden teşkilâtlandırıldığı takdirde gerçek ihtiyaç ise, 22 memurla 4 hademelik bir kadro teşkil edecektir. Kitap değişimi için de bir servis kurulacaktır.

Müdürlüğün ilk kuruluş yıllarında hizmet görüp ayrılan değerli memurlardan bugün Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürü olan Muzaffer Gökman, Atlas Yayınevi ve Fâtîş Basımevi sahibi Rakım Çalapala, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Kollektif Şirketi ortaklarından Garbis Akaer, İskenderun Emlâk Kredi Bankası Müdürü Cavit Özgür ile bayan memurlardan —tanınmış tarihçi M. Çağatay Uluçay'ın eşi— ilkökul öğretmeni Rabia Uluçay, ilkökul öğretmeni Güzin Sağlam, Türkiyat Enstitüsü memurlarından Rebia Ersoy da vardır. Derleme işlerinde verimli ve yararlı hizmetleri geçen bu eski arkadaşlarımızın adlarını şükranla anarız. Bu arada, Derleme Müdürlüğüne 26 yıldır fasilasız hizmet etmiş olan en kıdemli arkadaşımız Fıtrat Ozan'ın adını da bilhassa anmak isterim. Fıtrat Ozan, 1953 - 55 yılları arasında benim yeniden Ankara'ya çağırılıp Bibliyografya Enstitüsü'nün kuruluşunda çalışan Fransız uzman tercümanlık ve yardımcılık ettiğim sırada bana yıllarca vekâlet etmiş, **Türkiye Bibliyografyası'nın** yıllıkları ve hele toplu on yıllıklarının hazırlanması, tasahhurleri ve basılması hususunda çok emekleri geçmiş, bilgili, tecrübeli ve çalışkan bir arkadaşımızdır.

Birkaç istatistik rakamı: basılı ilk kitabımız olan **Vankulu lügati'nin** basıldığı 1729'dan yeni Türk harflerinin kabul edildiği 1928 yılına kadar geçen tam iki yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, hattâ ya-

banrı ülkelerde aşığı - yukarı 30.000 türkçe eser basılabılmıştır. Mükerrerler dışında, bunların sayısı bugün Millî Kütüphane'de 12.000 kadardır. Oysaki 1928'den 1963 yılı sonuna kadar geçen 35 yılda ise, Türkiye'de yeni harflerle 94.731 eserin basılıp derlendiğı Derleme Müdürlüğüne tesbit olunmuştur. Her yıla —ortalama olarak— 2.707 eser düşmektedir. Yüzyıllardan beri Arap harfleriyle yapılan yayınlar yanında bu rakamlar, gözleri kamaştıracak kadar muazzamdır. 200 yılda ancak 30.000'e karşılık 35 yılda tam 94.731 eser (1964'ün ilk üç ayına ait 1.107 rakamını da eklersek, 95.838 eser). Yılda eski harfli 150 esere karşılık, yeni harfli 2.707 eser! Derleme işlerinin, Türk kütüphaneciliğı ve Türkiye Bibliyografyası yönünden kültür, bilim ve sanat tarihimizdeki önemli yeri artık belli olmuş ve anlaşılmıştır sanıyorum.